

OS NENOS E OS MOZOS DE HOXE. OS “OBSERVATORIOS PERMANENTES”

José María Rianza Ballesteros
Asociación de Educación Democrática
(ONG) Madrid

1. INTRODUCCIÓN

Desde hai varios decenios veño preocupándome da necesidade de coñecer-los nenos e os mozos en canto destinatarios dos procesos educativos, ó tempo que observo a escaseza de datos amplos e fiables respecto a tal coñecemento. Isto levoume á convicción de que era moi necesario formula-lo problema e tratar de acomete-la súa progresiva solución.

Ó acepta-la proposta de colaborar nesta *Revista* e decidi-lo tema, dubidei sobre a conveniencia ou non de realizar unha primeira aproximación a este complexo e difícil asunto, a pesar de estar convencido de que se atopa nunha fase primaria que requiriría máis información e unha reflexión máis profunda. Non obstante, decidinme a presenta-las ideas iniciais no grao de elaboración no que se achan, como proxecto.

1.2 A IDEA INICIAL

Nos traballos sociolóxicos que realicei teño observado o escaso coñecemento que existe dos nenos e dos mozos. E, sen embargo, para educar cómpre

coñecer-los suxeitos do proceso educativo, que deberían se-los seus verdadeiros protagonistas.

¿Como educalos ignorando o que pensan e o que senten e cales son as actitudes que adoptan? Este foi o punto de partida das miñas reflexións, despois de realizar un conxunto de exploracións sociolóxicas cualitativas ás que imos aludir máis adiante.

O que resulta ben curioso é observar como, coñecéndoos moi pouco, é frecuente que se fagan afirmacións e se opine do que os adultos pensamos e cremos sobre eles. Esquécese adoito o constante proceso de evolución que viven ou sofren. Pais, políticos e profesores descoñecen moi probablemente en qué medida lles afectan e inflúen —en moitos casos de forma inconsciente— os cambios sociais e culturais intensivos que se están a producir, ós que son especialmente sensibles.

Foi xurdindo entón en min, e mais noutros amigos e colaboradores, a ‘idea-forza’ que constitúe a base do que estamos expondo e investigando, aínda que sexa dun xeito impreciso e bosquexado. O importante e esencial da idea consiste

en nos formula-la cuestión de se, efectivamente, existe ou non un coñecemento profundo de cómo pensan e senten os nenos e os mozos, distinguindo os diversos tramos de idades, segundo o que foi achegando a psicoloxía evolutiva e partindo dos logros e da análise da psicoloxía profunda.

1.2 O DESENVOLVEMENTO DA IDEA

A continuación considerámo-la necesidade de chegarmos a unha precisión conceptual verbo do que tratamos de suxerir. Toda idea nova, cos problemas que carrega e cuns contornos difusos e confusos, require ir precisando o máis posible de qué se trata e o que se pretende conseguir.

Por esa vía, chegamos a unha primeira conclusión: cómpre enfoca-la cuestión desde o ángulo metodolóxico, tentando precisa-lo 'cómo' habería que proceder para chegar a ese coñecemento e seguir de contino a evolución que os nenos, os adolescentes e os mozos van experimentando.

Ata tempos recentes só existían estudos sociolóxicos cuantitativos, é dicir, enquisas sobre tramos de idades determinados (ó que nos referiremos máis adiante), pero avanzaouse bastante na aplicación das metodoloxías cualitativas respecto ós procesos que teñen lugar en cada un dos tramos que é preciso abranguer para capta-la evolución que se está producindo.

O seguinte paso, a partir de tales reflexións, naceu da necesidade de

dispor dun instrumento que fíxese viable a busca e o contraste dos datos informativos imprescindibles, a súa análise, interpretación e a forma de telos dispoñibles permanentemente como elementos orientativos da política respecto ós nenos e os mozos, así como para os educadores en tódolos ámbitos: a familia, a escola, os medios de comunicación... De aí abrollou a conveniencia de promover uns 'observatorios permanentes' dedicados a seguir-los cambios que se orixinan en nenos, adolescentes e mozos, precisamente en canto son máis sensibles a tan trepidante muda, tópico do que se fala decote. Parecíanos que coa simple aplicación dos métodos sociolóxicos en forma de enquisas non abondaba para seguir esta rápida muda e, por iso, os 'observatorios' tiñan que ser moito máis dinámicos; quizais unhas cámaras de vídeo que estivesen en constante funcionamento, manexadas por expertos captadores e intérpretes das realidades investigadas.

Nas páxinas que seguen imos, pois, tentar unha primeira aproximación a unha parte da ampla e complexa problemática que presenta este tema, do que se sabe pouco e sobre o que non demos localizado bases documentais ou bibliográficas que nos permitan atopar fundamentos á teoría, en todo caso necesaria para que unha praxe metodolóxica poida ser sustentada.

2. CARA ÁS BASES DUNHA TEORÍA

Para empezar a construí-lo modelo ou paradigma acerca do coñecemento

dos suxeitos que han ser, á vez, os actores, os protagonistas e maillos destinatarios das accións que se realicen nos diversos ámbitos educativos, é dicir, os nenos, os adolescentes e os mozos, segundo os seus respectivos tramos de idades, cómpre unha visión e un enfoque pluridisciplinar. Se, como postulamos, partimos dun seguimento permanente dos fenómenos evolutivos destes suxeitos, será necesario recorreremos ós coñecementos e métodos que nos poidan proporcionar as diversas ciencias, singularmente a bioloxía, a psicoloxía e a pedagogía, sen que con este enunciado de ramas do coñecemento pretendamos esgotar tódalas que deberían concitarse para a construción dunha primeira hipótese de partida.

Temos que ser, ante todo, plenamente conscientes de que nos atopamos diante dunha innovación que require formulacións, investigacións e exploracións por diversas vías que nos permitan coñecer cómo pensan, cómo senten e cómo se comportan cada un dos sectores que mencionamos nas diversas etapas do seu desenvolvemento.

3. FUNDAMENTACIÓN BIOLÓXICA E PSICOLÓXICA

Referíndonos ós diversos tramos de idades, atopámonos cun primeiro concepto que require consideración: o dos 'menores'. É un termo impreciso, procedente do eido xurídico, pero que ten implicacións e transcendencia noutros campos.

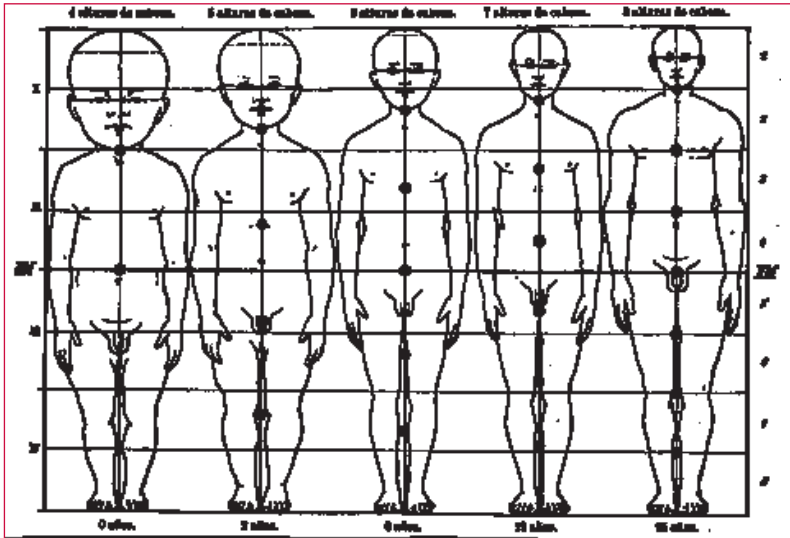
Os menores son persoas —non o hai que esquecer— en proceso evolutivo de desenvolvemento, polo que se encontran nunha fase de certa situación deficiente de algo que lles falta para chegaren á plenitude.

A personalidade dos menores esixe ser contemplada desde os ángulos biolóxico e psicolóxico, ambos intimamente imbricados. Cada menor debería ser examinado e estudado, polo menos, desde estas dúas perspectivas. Non abonda con coñecer un deses aspectos, senón que cómpre afondar ó máximo nos elementos fisiolóxicos que poden determinar trazos psicolóxicos.

Neste punto xa nos atopamos co problema de determina-lo que se ha entender por 'menores', e isto lévanos á delimitación conceptual do que é un 'nenos', un 'adolescente' e un 'mozo', aquí e agora. Isto require supera-los estereotipos que frecuentemente ofrece a observación persoal, pero que poden non se corresponder coa realidade ou co que nos facilitan logros científicos acreditados.

Daquela, ténomos que introducir na debatida cuestión dos límites de idade para acoutar eses conceptos e as consecuencias que pode ter que se acepten uns ou outros lindes.

A psicoloxía evolutiva estudou estes procesos nos últimos decenios (Piaget, Kolberg...) e seica existen xa algúns logros que fan susceptible falar de treitos de idade nos que se poden observar trazos definitorios. Queda, con todo, un longo camiño por percorrer para dispor de bases empíricas suficientes e solventes.

Proporcións de crecemento, segundo C. H. Stratz.

Os conceptos de neno, adolescente e mozo abranguen contidos máis amplos có do desenvolvemento corporal.

Xa que logo, cabe sinalar certos trazos definitorios nalgúns segmentos de idades:

— Dos 0 ós 6 anos: fíxanse os fundamentos da personalidade, basicamente pola influencia da familia. Son as tendencias egotistas as predominantes e a relación co contorno é escasa.

— Dos 6 ós 12 anos: apunta xa o xuízo moral e pódese estar formando a escala de valores, singularmente baixo a influencia do medio. Existe unha apertura ó mundo e á relación, pero en grao incipiente, polo que aínda non existen bases suficientes para atribuír responsabilidade pola execución de determinados actos. Por outra parte, para un estudio deste tramo sería necesario distinguir varios

subgrupos, cada dous anos, xa que os perfís psicolóxicos son moi distintos entre un neno de 6 e outro de 12 anos.

— Dos 12 ós 14 anos: aquí aparecen os trazos da 'adolescencia', na que se producen importantes cambios corporais que repercuten intensamente no intelectual, o afectivo e o social. Os autores que estudaron esta etapa sinalan que coa aparición da puberdade (nas rapazas antes ca nos rapaces) xorden unha serie de problemas que a convierten nunha fase difícil e complexa desde o punto de vista psicolóxico. Existe xa capacidade de reflexión, aínda que quizais os límites entre o malo e o bo non estean moi definidos, pero si o bastante para poder determinar un certo grao de responsabilidade. Desde o punto de vista da aprendizaxe social (Bandura,

Walters...) o desenvolvemento moral dependerá da socialización que recibiran e dos modelos culturais que se lles presenten. Dado que a puberdade está en plena ebulición e a sexualidade aflora con toda a súa forza, orixínase unha serie de consecuencias. A xerarquía de valores moi probablemente xa está formada; hai unha valoración desde o punto de vista ético, aínda que poidan detectarse con frecuencia erros profundos e a existencia de antivalores ou pseudovalores. Os estadios do desenvolvemento cognitivo (o pensamento valorativo, estudado por Piaget, entre outros) non son ben determinables. Os grupos de iguais (*pandas, bascas...*) exercen unha grande influencia no proceso de socialización.

— Dos 14 ós 16 anos: é a etapa da 'adolescencia' con tódalas súas manifestacións, que han ser valoradas como un feito diferencial. Empeza a construírse a ponte cara á idade adulta máis nitidamente. Existe un maior grao de reflexión. Os conflitos intensifícanse, singularmente no ámbito da familia, respecto á autoridade paterna. O adolescente tende a se sentir só e desvalido e procura un reforzo no grupo de iguais. Os signos da sexualidade adquiren maior relevo e influencia. A permeabilidade cara ós amigos ten o seu contrapunto na pechazón ó ámbito da familia. O adolescente sente moi fortemente a necesidade de axudas, de soporte, de referencias. Os ídolos deportivos ou musicais exercen unha grande influencia.

— Dos 16 ós 18 anos: a partir dos 16 anos establecíase a idade penal no antigo Código Penal, que o actual fixou

nos 18 anos. A personalidade, baseada no temperamento, vaise definindo notablemente. Nalgúns casos a adolescencia comeza a superarse, en tanto que o grao de percepción da realidade é máis acusado. O proceso educativo, polo menos nalgúns dos seus riscos visibles, semella ter chegado no substancial á súa culminación. A responsabilidade pode establecerse máis claramente. O que delinque sabe que o fai, e por qué e para qué. O grupo de iguais segue adquirindo cada vez máis forza, polo menos ata que se produce o emparellamento. O agrupamento para cometer actos asociais é frecuente e o liderado non só se admite senón que se require. Intensifícanse as tendencias á independencia da familia, aínda que se propende a 'pactar' a continuidade na convivencia familiar, como fórmula máis cómoda en tanto que a área de independencia sexa real.

— De 18 a 25 anos: os trazos da 'xuventude', como algo típico e recoñecible, requirirían entrar nun terreo algo traballado e ó que nos referiremos máis adiante.

Logo deste rápido excursus respecto ó que serían algúns dos riscos definitivos deses tramos de idades, puidemos formarnos unha idea das cuestións que fan necesaria unha diferenciación e especialización nos instrumentos para a súa observación e estudo, o que nos leva á necesidade de varios 'observatorios', como pouco tres: infancia, adolescencia, xuventude.

4. FUNDAMENTACIÓN SOCIOLÓXICA

O coñecemento científico sociolóxico tamén ha proporcionar fundamentos para fixa-lo 'para qué' dun estudio permanente dos fenómenos que postulamos. Vimos que hai que ter en conta o soporte biopsicolóxico, polo que agora convirá que nos centrámonos nalgunhas das achegas das exploracións sociolóxicas realizadas en noso país.

Con carácter xeral, hai que sinalar que a evolución da nosa sociedade, cos intensos cambios que nela se producen, está dando lugar a novas formas de convivencia que repercuten nas diversas manifestacións dos grupos. Tanto os aspectos 'macro' coma os 'micro' esixen os estudos dos diferentes sectores da sociedade.

Por iso convirá que examinemos brevemente o material sociolóxico empírico que existe; en primeiro termo o cuantitativo, en forma de enquisas, e en segundo o cualitativo.

4.1 AS ENQUISAS

4.4.1 Sobre a infancia

Calquera intento de seguimento da infancia que se quede nos meros datos estará condenado ó fracaso, debido á variabilidade e ó dinamismo do fenómeno infantil. O resplandor que puidera produci-la cámara dun metodólogo cualitativista daríanos, como máximo, unha imaxe inmóbil dun fenómeno vivo e cambiante como é a infancia, moi

difícilmente captable con números, frecuencias e porcentaxes —coma unha bolboreta disecada—. Sería preciso tenta-la realización dun seguimento continuo das vivencias, as opinións e sobre todo as 'vozes' dos nenos, por medio das técnicas cualitativas, adecuadamente manexadas. Os nenos deben ser escoitados atenta e sistematicamente, o que deberá constituír unha contribución permanente á elaboración dunha socioloxía da infancia ata o de agora case que inexistente. Pola nosa parte, temos realizado algunhas exploracións cualitativas con rapaces e rapazas entre os 12 e os 13 anos, pero non con idades inferiores.

Canto a sondaxes cuantitativas, existen ben poucas. Son mencionables a que realizou José Juan Toharia en 1981, entre rapaces e 14 e 15 anos, limitada a sonda-los valores, e outra dirixida por González Anleo e González Blasco (editada pola Fundación SM en 1989) que realizaba unha ampla enquisa con alumnos entre os 10 e os 15 anos. En 1992, os dous citados autores, noutro traballo titulado "Religión y sociedad en la España de los noventa", estudian estes aspectos facendo referencias ós ámbitos educativos, pero non lle dedican atención á exploración do sector infantil.

Mención especial merece o traballo dirixido por Petra M. Pérez Alonso-Geta, "Los valores de los niños españoles 1992" (edit. SM, 1993), así como o estudo do Centro de Investigacións Sociolóxicas, de outubro de 1991, sobre "Actitudes y opiniones de los españoles ante la infancia", centrado nas relacións pais-fillos.

4.4.2 Sector xuvenil

En cambio a xuventude si que ten sido obxecto de estudos, predominantemente cuantitativos. Con todo, hai que dicir que o mozo veu constituír un referente mitolóxico da cultura, ata o punto de que se fala dunha 'subcultura xuvenil'. En certo sentido existe unha 'obsesión xuvenil', inténtase ser coma eles. Todo o que lle interesa á mocidade, o que pensa, cómo sente ou o que opina é obxecto de valoración. Estamos nunha sociedade baixo o signo da xuventude, o que se reflicte constantemente na publicidade.

Non obstante, é discutible que se poida falar da idade xuvenil como constitutiva e definitoria dunha categoría social, ata o punto de que algúns neguen que se poida falar de 'mocidade', senón máis ben de 'mozos'.

En todo caso, non semella doado establecer un 'retrato robot' do que ha entenderse por 'mozo', aínda que se poida falar dos problemas da mocidade ou dos mozos como problema.

Entre as moitas cuestións que suscita o estudio do material existente sobre a xuventude, cabe cita-los cambios que se puideran producir nas estruturas básicas da xuventude española, singularmente baixo a influencia do fenómeno do desemprego.

No conxunto dos datos cuantitativos ó que nos imos referir, hai que salientalo valor comparativo que permite a existencia de datos nun amplo espacio de tempo como é desde 1960, así como a relativa periodicidade das enquisas.

Tendo en conta estes matices, non hai dúbida de que o fenómeno xuvenil preocupa e é obxecto de atención e estudo. Isto deu lugar, ó longo do tempo, a amplas exploracións sociolóxicas que permiten falar dunha 'socioloxía da xuventude' relativamente elaborada.

As *Encuestas Nacionales de la Juventud* iníciáanse en 1960, cun cuestionario de 323 ítems e unha mostra de 2000 mozos e mozas comprendidos entre os 15 e os 25 anos. A segunda realizouse en 1968, cunha mostra tamén de 2000 mozos comprendidos entre os 15 e os 29 anos. A terceira efectuouse en 1975, sobre 3500 mozos entre os 15 e os 25 anos, cun cuestionario de 284 preguntas. A cuarta fíxose en 1977, sobre 3252 mozos entre os 15 e os 20 anos. A quinta tivo lugar en 1982, sobre un cuestionario de 127 preguntas. A sexta é de 1984, sobre un universo de 15 a 24 anos e un tamaño mostral de 3343 entrevistas válidas e un cuestionario de 128 preguntas. Máis recentemente, a de 1989, na que se segue a mesma pauta ca en 1984, cunha mostra de 4548 mozos, entre os 15 e os 24 anos; o traballo de campo realizouse en setembro e outubro de 1988, con 910 postos mostrais co sistema de rutas.

Un dos aspectos máis analizados nas enquisas é o relacionado co grao de secularización progresiva da xuventude española e a evolución en materia de valores, e a aparición dun relativismo moral crecente, singularmente no aspecto da sexualidade, cuestións nas que o cambio social e cultural está incidindo moi marcadamente na evolución do mundo xuvenil. Non é estraño que a existencia dunha situación de crise teña

intensas repercusións entre os mozos, polo que se podería falar dunha 'ética emerxente', coa aparición de novos valores como a solidariedade, outrora moito menos detectable.

Do material sociolóxico mencionado xorden unha serie de temas que deberían ser obxecto de constante e coidadosa atención. Cito a seguir só algúns dos máis destacables:

- As lecturas
- Os obxectivos da vida
- A necesidade de referentes
- O 'non' ó institucional
- O 'si' á familia
- Os grupos espontáneos
- O tabaco, o alcol e as drogas
- A moda xuvenil
- Os deportes
- A actitude ante o traballo e o paro
- A tolerancia e a permisividade
- O ecoloxismo e o antirracismo
- O tempo libre e o consumo

Recoñecendo a importancia que o material cuantitativo ofrece para a análise comparativa ó longo do tempo, e dada a complexidade fenomenolóxica que se relaciona co carácter dinámico e cambiante dos mozos, a medición das súas actitudes por medio de métodos sociolóxicos cuantitativos con carácter exclusivo ou predominante poderíanos levar a erros de apreciación e interpretación respecto a feitos que aparecen na superficie pero que requiren a análise profunda; ou ben que a certos feitos rexistrados en

tempos anteriores se lles poida outorgar un valor do que carecen nun período posterior bastante próximo.

Neste sentido teño que referirme a unha experiencia persoal. No verán de 1985, fun invitado a participar nas Xornadas de Cabueñes, organizadas polo Instituto da Xuventude. Nunha mesa redonda na que participei, expúxose o "Informe sobre a xuventude" (estabamos no Ano Internacional da Xuventude) ó que presenteí algunhas observacións no sentido de que os datos de base da enquisa de 1984 foran tomados en 1983 e xa estaban desfasados. Na primavera de 1987 tivo lugar a mobilización xuvenil dos alumnos de bacharelato entre os 15 e os 17 anos, que dous anos antes non foran incluídos no universo

Mozo lendo a Homero. Genelli, século XIX.

A procura de textos axeitados para cada etapa do ensino é da máxima importancia.

analizado pola enquisa, polo que xa non eran os *pasotas* que profesores e pais tiñan estereotipados como os mozos daqueles anos. En definitiva, un erro na análise e na interpretación dunha enquisa que tivo consecuencias considerables no aspecto educativo e político.

4.4.3 Os estudos sobre a xuventude europea

As sucintas indicacións feitas verbo dalgúns dos contidos das "Encuestas Nacionales de la Juventud en España", realizadas no ámbito estatal, hai que agregar outras efectuadas nas diversas comunidades autónomas (algunhas moi a fondo, como a dirixida por Javier Elzo sobre "La juventud vasca 1986") e en diversos municipios, xa que no decenio dos oitenta existiu unha tendencia moi marcada a facer enquisas sobre a mocidade. Pero este material non foi obxecto dun estudio de conxunto, polo que non se poden tirar conclusións del que poidan considerarse con valor xeral.

Canto ó ámbito europeo, é posible referirse ó estudio dirixido por Jean Stoezel, *Qué pensamos los europeos* (MAPFRE, Madrid, 1983), así como ós posteriores sobre a xuventude universitaria norteamericana dos oitenta (A. Bloom, *The Closing of the American Mind*, Simon and Schuster, Nova York, 1987), documentos dos que se poden saca-las seguintes conclusións:

— Nos últimos decenios produciuse un fenómeno de *planetarización* da sensibilización dos usos xuvenís. Os medios de comunicación social favoreceron unha certa unificación nos gustos e estilos,

como ocorre coa música, a maneira de estaren xuntos, de divertírense e de veren a vida.

— Téndese a ler pouco (non existe moito gozo intelectual) e a escoitar moita música, especialmente de certos tipos, máis ben ruidosos ou rítmicos.

— As relacións interhumanas son pouco profundas. O diálogo ou a conversa ocupan escaso tempo, e fálase a base de expresións estereotipadas e en clave que son entendidas só polos interlocutores.

— A ética da xente nova coincide en boa parte coa que predomina na sociedade, sen que se adopten posicións de crítica a fondo que determinen posturas comprometidas.

— Apréciase a democracia, os dereitos humanos e a solución negociada dos conflitos.

— Os trazos de carácter son máis ben brandos. Os valores sociais oriéntanse marcadamente cara á composición, o arranxo e o pacto.

— Predominan as tendencias egoístas ou a centrarse sobre si mesmos e menos nos demais —minoritariamente existen tendencias á solidariedade— pero tales actitudes susténtanse sen acritude nin extremosidade.

— Na orde moral non se formulan as grandes cuestións nin as actitudes heroicas ou retóricas, que son rexeitadas por anticuadas e fóra do seu tempo.

— O valor 'traballo' en por si non se considera a grande altura, senón unicamente como un medio de lograr recursos para o consumo e o lecer.

— Poida que exista unha sociedade dual entre a xuventude: uns máis ben ‘brandos’, *pasotas*, ‘posmodernos’..., e outros que propenden a lanzarse á vida cun ton de loita e de conquista do poder económico, social, político, e que utilizan a fondo as modernas tecnoloxías.

5. FUNDAMENTACIÓN PEDAGÓXICA

Do que levamos exposto podería deducirse que a observación e o estudo do contorno familiar, educativo e social que conforma o ambiente onde viven os nenos e a mocidade é de fundamental importancia á hora de emitir un diagnóstico e aconsellar unha terapia axeitada. E un dos factores que actúan notablemente no proceso de socialización radica na escola, onde se detectan os fenómenos da evolución dos diversos tramos das idades que indicamos.

A longa duración da intervención do sistema educativo (nos anos e nas horas que implica a escolarización) fai que sexa un dos factores máis influentes, a pesar de que se discuta sobre a crise da escola. Non obstante, pode dicirse que cada centro docente constitúe unha especie de ‘laboratorio social’ no que se poden detectar accións e reaccións constantes nas relacións profesor-alumno e entre os propios alumnos. Tanto nas relacións formais (o traballo en equipo) coma nas informais (os xogos nos recreos) é indubidable que o sistema educativo ten unha influencia destacada e pode constituír un elemento de observación do máis alto

valor, polo que os observatorios que propugnamos han contar con tal elemento de apoio nos seus traballos.

Tampouco penso que ofrezca dúbida que, se a educación debe esforzarse para capacita-los alumnos na mellor comprensión do mundo técnico, social e cultural que os arrodea (e mailo que se avenciña), han someterse a un proceso de profunda evolución, co fin de suscita-la capacidade de imaxinación e de sentido de creatividade e de esforzo necesarios para facer fronte ós retos de toda índole que nos presenta o futuro, en boa parte xa presente.

Os contidos do que hai que ensinar ou as pautas ideais que hai que transmitir son fundamentais en pedagogía, pero tamén o ‘cómo’ se ensina mellor, é dicir, a técnica educativa ou didáctica. E non se pode esquecer que a teoría da educación é tanto ciencia coma arte, e que a pedagogía, como ciencia, se atopa nunha fase de desenvolvemento despois da súa desconexión do campo da filosofía, no que andou inmerso ata hai ben pouco.

Na historia da educación e da pedagogía podemos observar, dunha banda, o pensamento dos clásicos e, doutra, os ordenamentos do sistema educativo, ou sexa, as institucións escolares nas que a acción educativa se desenvolveu nas diversas culturas ou civilizacións.

Se a isto agregámo-lo que se denominou o ‘currículo oculto’ que se transmite ós alumnos e o mal chamado ‘fracaso escolar’, coas súas raíces e causas profundas, atoparémonos cun nutrido elenco de cuestións e problemas que se poderían desvelar coa contribución dos

'observatorios permanentes' que postulamos, sen prexuízo de que tamén proporcionarían suxestións moi valiosas en canto á formación do profesorado, que terá que ir adquirindo progresivamente a conciencia de que a súa misión é ser orientador e promotor do interese do alumno na súa propia educación, o que constitúe un difícil reto ó que hai que responder coa arte de educar.

6. O ÁMBITO FAMILIAR

A pesar de que se segue a falar da crise da familia, hai que recoñecer que o

ámbito familiar segue constituíndo un escenario educativo de primeira orde. Nel prodúcense os procesos de desenvolvemento e aprendizaxe de influencia máis profunda no neno e no adolescente. A familia satisfai —ou, en certos casos, non— as necesidades fundamentais do neno, protexéndoo de perigos reais ou imaxinarios. Pode —e debe— se-lo lugar privilexiado para a participación e a mediación onde se prevexan as situacións de excesos de agresividade que poidan derivar en violencia.

O papel da muller na sociedade, a democratización das relacións familiares e o maior protagonismo dos nenos e dos adolescentes no seo da familia están a

Karin e Kersti. Acuarela de Carl Laresson, 1898.

O ámbito familiar segue a se-la escena educativa de primeira orde.

orixinar cambios sensibles na institución familiar, que requiren ser analizados e ponderados, examinando a súa influencia no desenvolvemento evolutivo, o que fai necesarios os 'observatorios permanentes'.

Tamén hai que recoñece-la existencia dun conxunto de problemas que teñen lugar nas familias, como son as separacións e os divorcios, coa utilización dos fillos en favor dos intereses do pai ou da nai; a perda da autoridade e como consecuencia desta a falta de disciplina razoable, entre outros fenómenos, son elementos que han terse en conta no deseño e posta en práctica dos 'observatorios permanentes'.

7. DISEÑO E METODOLOXÍA

No deseño desta iniciativa, para a que case non dispomos de antecedentes nin documentación, requiriríase un amplo e coidadoso estudo pluridisciplinar, polo menos desde os campos xa indicados: biopsicolóxico, sociolóxico, pedagóxico, ético e outros complementarios. No ámbito da ONG que presido, realizámo-los estudos iniciais, entre os cales hai que destaca-lo conxunto de 'grupos de discusión' que efectuamos basicamente con máis de 40 nenos e adolescentes. Ó aplicármo-la metodoloxía cualitativa ó tema "actitudes, valores e crenzas", advertímo-lo inadecuado da utilización exclusiva dos métodos cuantitativos á observación dos fenómenos que tratamos de investigar e asemade a

necesidade de adaptarmos esas metodoloxías ó eido explorado, sequera nunha primeira aproximación.

7.1 ELEMENTOS PARA O DISEÑO

Nos estudos que levamos realizado ata agora chegamos a algunhas conclusións provisionais que sintetizamos seguidamente:

7.1.1 Recompilación e análise de datos

Coidamos que hai que realizar un amplo esforzo de busca de antecedentes e de realizacións en calquera zona e ámbito. Polo de agora só conseguimos información moi fragmentaria acerca da "Banca Dati", promovida pola Universidade Pontificia Salesiana (Piazza Ateneo Salesiano, 1 - 00139, Roma), que mantén colaboración coa Universidade San Paolo do Brasil, baixo a dirección do profesor Gerardo Caliman. No aspecto concreto da formación profesional, o CITE (Centro per l'Innovazione Técnico-Educativa, de Bérghamo, Italia) está a acumular material. Tamén temos imprecisas noticias dos traballos que se realizan na Universidade de Connecticut, nos Estados Unidos, coa que tentaremos establecer contacto. En todo caso, habería que ampliar-la información utilizando tódolos medios viables, incluída a rede Internet, que xa exploramos inicialmente.

7.1.2 Observación constante e directa

Dado o noso enfoque, orientámonos cara á observación directa e permanente, utilizando tódolos métodos máis dinámicos que permitan aplica-la 'investigación-participación', precisamente porque son os propios suxeitos (nenos, adolescentes e mozos) os que teñen que intervir directa e persoalmente coas súas vivencias e contribucións. Para isto hai que aplicar tanto as fontes cuantitativas como as cualitativas (grupos de discusión, entrevistas en profundidade semiestructuradas, estudio de casos, técnicas biográficas...).

7.1.3 Traballo de expertos

Co enfoque pluridisciplinar indicado, pequenos equipos de expertos especializados han de efectua-las aplicacións do traballo de campo, as análises e as interpretacións imprescindibles, confrontándoas constantemente cos suxeitos das accións. O contacto inmediato entre os grupos de expertos é outro dos factores que han ser cultivados polos coordinadores de cada sector.

7.1.4 Realización de ensaios piloto

Desde a iniciación do desenvolvemento do proxecto, deberían promoverse núcleos de colaboración en diversos centros docentes de primaria e de secundaria, na liña suxerida de tratar de detecta-la visión do mundo e da vida que teñen os nenos e adolescentes, cómo

pensan, cómo senten, cáles son os seus horizontes vitais...

Tamén conviría realizar este tipo de prospeccións en núcleos familiares de diversas zonas prototípicas, como barrios de tipo medio ou barrios extremos, co obxecto de detectármola forma de pensar, opinar e reaccionar dos diversos membros da familia (pais, irmáns, avós...) para contrastalas co que se observa nos mozos. Sería conveniente centra-la investigación nalgún problema concreto, como puidera se-lo fenómeno da agresividade e a violencia.

7.1.5 Formación especializada de expertos

Mesmo contando con que os expertos sexan bos coñecedores das súas respectivas ciencias, sería preciso facelos obxecto de programas de especialización, combinando o psicolóxico co sociolóxico e mailo pedagóxico, en réxime de seminarios ou grupos de traballo reducidos. A formación destes formadores necesita unha base teórico-práctica adecuadamente ponderada ó obxecto que se pretende. Tal formación podería comprende-los seguintes aspectos:

a) Hábitos de consumo. En qué medida inflúen os tipos de alimentación, o vestido (modas), o alcol, o tabaco e as demais drogas, as diversas músicas na xestación e no desenvolvemento das conductas e comportamentos.

b) Cultura e ocio. Indagacións sobre a práctica desas actividades, os seus lugares, ambientes e formas de

expresión que poden influír na aparición de certos fenómenos (fracaso escolar, violencia...).

c) Escolaridade. En qué medida as definicións ou insuficiencias do sistema educativo (instalacións, material docente...) poden influír na aparición de determinadas conductas ou se cadra propicias.

d) Intereses dos suxeitos. Os de carácter afectivo-emocional (relacións cos pais, profesores, compañeiros, grupos de iguais —pandillas—, concentracións —*movidas*, concertos...—, así como outras relacións interpersoais que cada núcleo infantil ou xuvenil manteña. Visión dos desexos e expectativas de futuro, valores e ideoloxías, observados desde a dobre perspectiva dos propios interesados como son os pais, os profesores, a comunidade educativa, a opinión pública...

8. MONTAXE OPERATIVA

A execución deste proxecto requiriría a organización dun 'ente' de carácter mixto, cunhas características e estruturas determinadas. Cumpriría a participación das organizacións non gobernamentais especializadas no traballo con nenos e mozos, posto que a súa actuación se realiza en contacto directo coas realidades que se trata de investigar.

A colaboración entre a Administración, nos seus diversos niveis, e as entidades ou núcleos debería

estar formulada desde o principio. Posto que existe xa un proxecto de disposición legal (en fase de anteprojecto), creo que habería que suscitar un amplo diálogo sobre a forma que podería revestir unha estrutura orgánica que fíxese viable o apoio ó desenvolvemento do proxecto, facilitando medios e, á vez, beneficiándose dos resultados que se obteñan, como elementos orientativos para as políticas que deban realizarse (educativa, social, sanitaria...). A superestructura administrativa que se suscitase debería ser un elemento de impulso do labor investigador e operativo do 'ente' que habería que deseñar, despois de organizar unhas xornadas dedicadas exclusivamente a este tema.

Co carácter pluridisciplinar indicado conviría que, ante todo, se constituíse un pequeno grupo de expertos (non máis de seis) que, cun coordinador, realizase un deseño do proxecto nun prazo limitado a uns meses. Este grupo podería ser apoiado e financiado por órganos do Ministerio de Traballo e Asuntos Sociais, de modo especial nas distintas comunidades pola Dirección Xeral do Menor e a Familia e mailos institutos da xuventude e da muller.

Decátome perfectamente da serie de obstáculos que haberá que superar ata encontra-las vías de actuación executiva nun proxecto tan innovador, pero estou convencido de que, se existe a vontade de supera-las dificultades, se atoparán as fórmulas para facer viable esta iniciativa, que dará uns froitos detectables en poucos anos.